

УДК 340.132

Л.В. ШОНІЯ, Міжнародний гуманітарний університет

ЕКОНОМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРАВОПОРЯДКУ

Ключові слова: правопорядок, суспільні послуги, органи державної влади, забезпечення правопорядку

Розвиток суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, які відбуваються в кожній без винятку державі, повинен відбуватися в чітких рамках правового поля. Встановлюючи норми поведінки та визначаючи межі застосування імперативних методів регулювання суспільних процесів, законодавець формує стійке уявлення про можливості реалізації особою своїх прав та інтересів в процесі досягнення особистісних та групових цілей. Створюється певний порядок організації міжособистісних відносин, відносин в сфері підприємницької діяльності, в сфері державного управління тощо. Він є однорідним для всієї країни, а весь державний апарат, що представлений органами державного нагляду та контролю, спрямовує свою діяльність на його підтримання та забезпечення.

В певному сенсі визначений порядок пояснює необхідність формування державного бюджету, частина коштів якого спрямовується на виконання цих завдань. З точки зору теорії права саме в такий спосіб уособлюється економічна складова правопорядку, важливість якої стрімко зростає в умовах розвитку демократії, оскільки наявність масиву різновекторних ідеологій обумовлює появу великої кількості моделей поведінки, що так чи інакше підвищує ризики деформації встановленого правового порядку в країні.

Проблематика теоретико-методологічного обґрунтування властивостей правопорядку знаходить своє відображення в працях багатьох вчених-правників, зокрема: М.П. Алек-

сандрова, Ю.Ю. Бородин, В.В. Варчука, В.В. Кайназарова, С.Ф. Кечек'ян, Ю.В. Кузнецова, А.Ф. Крижановського, В.В. Лазарева, О.П. Мовчан, П.О. Недбайла, Л.Л. Попова, П.М. Рабіновича, І.С. Самощенко, Б.В. Саванелі, М.Д. Шаргородського та ін, проте питання щодо аналізу економічних властивостей правового порядку дотепер залишається дослідженим недостатньо. Тому метою даної статті є визначення економічних властивостей правопорядку та їх теоретичне обґрунтування.

У юридичній літературі немає єдиної думки з приводу дефініції правового порядку (далі правопорядок). Це обумовлено глибиною значення цього поняття та явища. Існує безліч визначень поняття правопорядку. Так, А.Ф. Крижанівський, досліджуючи дану проблему, вказує, що наявність великої кількості визначень правового порядку і відсутність доктринальної єдності чи навіть домінуючого консенсусу у формулюванні поняття правового порядку є свідченням складності цієї проблеми [1, с.48]. Це свідчить про необхідність дослідження правопорядку не лише як загальносоціальної категорії, але й як явища, сутність якого обумовлюється світськими, духовно-культурними, етичними, соціальними та економічними підставами, виробленими в ході розвитку конкретного соціуму.

Перш за все, почавши на початку дослідження треба звернутись до етимології терміна «правопорядок», під чим розуміється організованість, стійкість. У тлумачному словнику С.І. Ожегова – це правила, за якими відбувається щось; існуюче пристрій, режим. Отже, правопорядок характеризує ступінь упорядкованості суспільних відносин, виступає антиподом хаосу, анархії, неорганізованості. Можна допустити, що правовий порядок – це стан суспільних відносин, врегульованих правом [2, с.260].

Правопорядок – це не лише невід'ємна характеристика суспільного ладу, а скоріше навіть необхідна умова існування будь-якого суспільства [3, с.92]. Не вдаючись до ґрунто-

вних теоретико-методологічних досліджень природи та сутності правопорядку, слід зазначити, що він є об'єктивним реальним явищем, правовою категорією яка розвивається в незалежності від наявності ознак державності в організації суспільних процесів. Тобто, в процесі свого розвитку він передував появі держави.

Правовий порядок в суспільстві функціонує як складний, поліструктурності і багаторівневий феномен, осягнення якого вимагає відповідних (адекватних його природі) наукових підходів, використання всього наявного в юриспруденції методологічного інструментарію, і на цій основі – вироблення теоретичних та практичних новацій щодо покращення ситуації у правовій сфері.

Як зауважує Ю.Ю. Бородин, правопорядок існує в системі детермінант, які визначають усю цілісну картину людського буття, важливим компонентом якого є його правова впорядкованість. Будучи вітальним (життєво важливим) компонентом цього буття, від якого залежить саме існування суспільства, правопорядок тісно пов'язаний не тільки з правовими умовами і явищами, але й із тими, які впливають на всі сфери суспільної життєдіяльності. Правопорядок – це складний і комбінований феномен правового життя, постматеріальна «віртуальна реальність», яка утворюється на основі певної сукупності окремих правових відносин, що поєднуються у загальну картину. Система правових відносин утворює правопорядок, що є «ною матерією» стосовно своїх компонентів. Виникають питання, як ця «поведінкова» субстанція перетворюється на правопорядок? І що становить ця вже нова якість, «нова субстанція»? Ця «нова субстанція» – це і є утворений у суспільній свідомості образ правопорядку [4, с.211–220].

В своїх дослідженнях О.Ф. Скакун акцентує увагу на тому, що правопорядок не можна ототожнювати з іншими соціальними або правовими категоріями. Він має свої специфічні межі і якісну визначеність. Це складноструктурне багатогранне явище, яке має сут-

нісну, змістовну і зовнішню сторони, свої форми прояву. Не можна обмежитися одною якою-небудь ознакою правопорядку, виділяючи її як найбільш істотну чи базову по відношенню до всіх інших. У правопорядку є різні рівні впорядкованості [5, с.52–61].

Разом із тим постає питання стосовно економічного змісту та економічних властивостей правопорядку: яким чином це співвідноситься з іншими його структурними елементами; чи доцільно/необхідно зі змісту категорії «правопорядок» видалити економічний базис перетворюючи його в елемент системи забезпечення правопорядку як об'єктивно-правового явища.

В цьому контексті доцільно навести точку зору Ю.В. Кузнецова, який зазначає, що забезпечення правопорядку має не лише етичні, політичні і юридичні, але й економічні аспекти. Для того, щоб у суспільстві дотримувалися закони, необхідні витрати ресурсів – часу, грошей, праці, матеріалів і тому подібне. При цьому завжди доводиться вибирати між недосконалими, неідеальними варіантами їх використання.

Більш того, вибір здійснюється не лише між правопорядком та іншими благами суспільства, але й між окремими складовими (елементами) самого правопорядку. Доречно говорити не просто про підтримку правопорядку, але і про його «виробництво» в економічному сенсі. На деякий час можна відволіктися від змісту правових норм і розглядати цю діяльність з точки зору оптимального співвідношення між результатами і витратами спрямованими на їх досягнення.

Якщо розглядати правопорядок як економічне благо, то його виробництво, як і виробництво хліба, деревини чи якихось суспільно-необхідних послуг, реагує на цінові сигнали. Зокрема, при низькій ціновій політиці попит на нього перевищує пропозицію. Оскільки в більшості випадків держава бере на себе зобов'язання забезпечувати правопорядок безкоштовно (не стягувати гроші за послуги поліції та інших державних установ) або за субсидіарними цінами, виникає таке

явище, як дефіцит, тобто перевищення попиту над пропозицією.

Тому держава вимушена застосовувати різні форми нецінової раціоналізації споживання своїх послуг, наприклад: черга (час чекання розгляду справи стає неявною «ціною»), терміни давності, різні рівні судів останньої інстанції по різних категоріях справ, процедури досудового вирішення конфліктів і т.д. [6, с.17–33].

Розвиваючи дану тезу, слід зазначити, що з економічної точки зору правопорядок являє собою комплексну послугу держави, споживачем якої є як прості громадяни, так і суб'єкти господарювання незалежно від форми власності. Процес вироблення такої послуги має надзвичайно складну просторову і часову структури, а також поєднує зусилля майже всіх органів державної влади, й частково, органів місцевого самоврядування держави.

Більше того, правопорядок має і територіальну спеціалізацію, що проявляється в неоднорідності правового режиму різних територій країни та правового статусу територіально-адміністративних одиниць. В умовах України статус Автономної республіки Крим передбачає наявність більших витрат на організаційне забезпечення процесу ухвалення державно-управлінських рішень. Тобто, наявність власної Верховної Ради та розгалуженого виконавчого органу в особі Кабінету Міністрів Автономної республіки Крим обумовлює і більші, у порівнянні з іншими областями України, витрати на утримання державного апарату, який забезпечує правопорядок.

Розглядаючи економічні властивості правопорядку, що обумовлюються специфікою вертикальної структури його забезпечення в якості послуги прирівняної до економічного блага, слід виділити п'ять основних стадій процесу підтримки правопорядку:

- розробка та прийняття правових норм, тобто правового підґрунтя правопорядку;
- забезпечення виконання правових норм, нагляд за дотриманням законності та

виявлення правопорушників;

- вирішення правових конфліктів, у тому числі досудовий та судовий розгляд питання притягнення до відповідальності винних осіб та правопорушників;

- виконання рішень як судових, так і інших органів уповноважених розглядати, зокрема адміністративні справи;

- нагляд за дотриманням законності в подальшому та профілактика правопорушень.

На кожній із зазначених стадій відбувається надання тих чи інших послуг державними органами, сукупність яких формує цілісність системи правопорядку в державі. Економічний зміст кожної зі стадій обумовлює ефективність та повноту надання такого роду послуг, а відтак і комплексність та всеосяжність забезпечення правопорядку, його стійкість та непорушність.

Так, на першому етапі «Розробка та прийняття правових норм», передбачається фінансове та матеріальне забезпечення процесу розробки та прийняття нормативно-правових актів на всіх рівнях влади, від законодавця – Верховної Ради України, до державних органів та установ, які приймають участь в їх розробці та обґрунтуванні.

Друга стадія «Забезпечення виконання правових норм» характеризується активною участю органів державного примусу та нагляду (органи прокуратури та внутрішніх справ), на діяльність яких витрачаються кошти з державного бюджету. Крім того, наглядом за дотриманням норм і виявленням правопорушників займається безліч державних структур, що спеціалізуються на тих чи інших видах правопорушень.

Третя стадія «Вирішення правових конфліктів» неможлива без судової системи, яка утримується за рахунок державного бюджету, та фактично надає послуги арбітру під час вирішення суперечок між різними учасниками суспільних відносин.

Економічне підґрунтя реалізації четвертої та п'ятої стадій забезпечення правопорядку є найбільш сумнівними з точки зору економі-

чного контексту аналізу цього явища. З одного боку, утримання системи органів Державної виконавчої служби за рахунок державного бюджету логічно обґрунтовується її статусом державної інституції. Але з суто економічної точки зору, якщо розглядати правопорядок як комплекс послуг, що надає держава, то саме стадія виконання рішень судових та інших органів повинна забезпечуватися безпосереднім споживачем такої послуги – стороною, на користь якої це рішення було винесено. В цьому фінансовому та часовому розриві між безпосереднім наданням послуги та оплатою її за рахунок сплати податків до бюджету та подальшого перерозподілу коштів між державними органами на їх утримання і вбачається проблема економічної сутності правопорядку. Виникає неузгодженість та невідповідність розмірів податкових надходжень обсягам наданих послуг з забезпечення правопорядку. Іншими словами, ухилення від сплати податків та обсяги тіньової економіки корелюють ефективність системи забезпечення правопорядку в бік її ослаблення, а відтак виникає суперечність між легітимними та нелегітимними формами відстоювання власних прав та інтересів суб'єктами суспільних відносин.

Тому знову звертаючись до точки зору Ю.В. Кузнєцова, слід зазначити, що уявлення про правопорядок як про економічне благо, яке виробляється в обмеженій кількості, абсолютно необхідне для осмисленого і реалістичного підходу до аналізу ефективності існуючої системи його підтримки, планування та реформування її діяльності [6, с.32–33]. Виходячи з цього, слід зазначити, що вирішення теоретико-методологічних проблем в сфері дотримання правопорядку та раціоналізації системи органів по його підтриманню тісно пов'язано із практичною реалізацією процесу його економічного забезпечення, що можливе шляхом усунення наступних недоліків.

Так, серйозним недоліком чинної системи можна визнати ту обставину, що воно не враховує комплексний характер послуг, що

надаються громадським сектором. Це можна проілюструвати такими прикладами. Збільшення витрат на профілактику правопорушень повинно в перспективі призводити до зменшення витрат на саме судочинство та кримінально-виконавчу систему. Витрати на розробку та впровадження в практику норми, що допускає мирову досудову угоду (укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову), повинні скорочувати витрати на судові процеси.

Ще один серйозний недолік існуючої системи полягає в тому, що вона орієнтована на утримання різноманітних державних інституцій та установ, а не на «виробництво» власне послуги для суспільства. При цьому кошти виділяються переважно на поточні потреби, а капітальні потреби залишаються без адекватного фінансування. Це стосується не тільки судової системи, але й кримінально-виконавчої та системи органів внутрішніх справ.

Отже, справедлива та незалежна судова система вимагає достатнього фінансового забезпечення для залучення компетентного персоналу, стійкого до корупції. В зарубіжних промислово-розвинених країнах витрати на правоохоронні органи, судову та кримінально-виконавчу систему складають 76 у.о., 22 у.о., 11 у.о. відповідно; а у розвинених країнах «економічне» забезпечення правопорядку становить 52 у.о. на правоохоронні органи, 1 у.о. на судову систему та 10 у.о. на кримінально-виконавчу систему.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок стосовно того, що економічний зміст правопорядку обумовлюється комплексністю послуг органів державної влади з його встановлення і забезпечення, а також усуненням головної причини «процвітання» правопорядку: постійне зростання витрат на «виробництво правопорядку» без підвищення якості послуг.

Економічна властивість правопорядку визначає і специфіку його структури та проце-

су забезпечення, а її заломлення на суспільно-політичні та соціально-економічні реалії України наочно демонструють проблеми ефективності цього процесу. Тому вертикальна структура підтримки правопорядку, його вироблення як різновиду суспільних послуг держави, повинно бути узгоджено з економічним спрямуванням перерозподілу фінансових та інших матеріальних ресурсів в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: Витоки, концептуальні засади, інфраструктура : монографія / А. Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2009. – 239 с.

2. Теорія держави і права: академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

3. Аврутин Ю. Е. Правопорядок: организационно-правовое обеспечение в Российской Федерации: теоретическое административно-правовое исследование / Ю. Е. Аврутин, В. Я. Кикоть, И. И. Сидорук. – М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2003. – 456 с.

4. Бородин Ю. Ю. Понятия, признаки и свойства правопорядка / Ю. Ю. Бородин // Научный вестник Львовск. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 2 (1). – С. 211–220.

5. Скакун О. Ф. Право, законность, правопорядок: их взаимозависимость и тенденции развития / Скакун О. Ф. // Практична філософія та правовий порядок: збірка наукових статей / за заг. ред. Кривулі О. М. – Х. : Центр Освітніх ініціатив, 2000. – С. 52–61.

6. Кузнецов Ю. В. Правопорядок как экономическое благо: Правосудие в России / Ю. В. Кузнецов // Отечественные записки: Правосудие в России. – 2003. – № 2. – С. 17–33.

Шонія Л. В. Економічні властивості правопорядку / Л. В. Шонія // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 613–617 [Електронний ресурс].

Зроблені спроби теоретичного обґрунтування економічних властивостей правопорядку. Визначені економічні властивості правопорядку, які обумовлюються вертикальною структурою його забезпечення.

Шонія Л.В. Экономические свойства правопорядка

Сделаны попытки теоретического обоснования экономических свойств правопорядка. Определены экономические свойства правопорядка, обусловленные вертикальной структурой его обеспечения.

Shonia L.V. Economic Features of Law and Order

The attempts of theoretical argument of economic features of law and order were done. The Economic features of law and order, depending on the vertical structure of his providing, were determined.